

УДК 070.48ПОЛИТИКА:316.75(497.1)"1921/1929"
32:929 Пашић Н.(093.3)
323(497.1)"19"(093.3)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2019.1.mik.63-84>

Оригинални научни рад

Примљен: 13. 3. 2018.

Прихваћен: 25. 5. 2018.

Урош Д. МИКЕТИЋ

Филозофски факултет Универзитета у Приштини
urosmiketic@gmail.com

Никола Пашић на карикатурама *Политике* 1921–1929. године

Апстракт: Крупна политичка фигура прве четвртине XX века, Никола Пашић је обележио својим радом почетни период Краљевине СХС. Истраживање приказује његову политичку активност двадесетих година XX века виђену кроз карикатуре листа *Политика*. Сходно свом доминантном утицају на правац југословенске политике, Пашић се врло често појављивао на карикатурама. У излагању смо формирали неколико тематских целина. Карикатуре се фокусирају на његову неприкосновену улогу у Радикалној странци и на домаћој политичкој сцени, односе са другим политичким субјектима (Џемијет, ХРСС–ХСС), а презентоване су и поједине личне црте. Формирана слика Пашића на карикатурама је била негативна.

Кључне речи: карикатура, *Политика*, Краљевина СХС, Никола Пашић, 1921–1929.

Најпре ћемо дати подробније објашњење појма карикатура и улоге београдског листа *Политика* у ондашњем друштву. Карикатура представља релативно специфичан историјски извор. Термин се везује за италијанску реч *caricare*, док је првим карикатуристом сматран Анибале Карачи (1560–1609). Готово идеалне за успостављење релације између уметника (карикатуриста) и широких маса, њима се на ироничан и сатиричан начин третирају теме политичке, еко-

номске и социјалне природе одређене друштвене заједнице. Намера која стоји иза било које карикатуре може бити широко дефинисана.¹

Систематизација карикатура је могућа јер су теоретичари издвојили више типова. Најмање спорна јесте тзв. портретна карикатура, са евентуалном даљом поделом на карикатуре лица или читаве фигуре. Код првог типа, пренаглашене су или делимично трансформисане портретне црте лица, а код другог, осим лица, пренаглашене су одређене телесне особине модела (дебљина, мршавост, грбавост и др.), диспропорционални су делови тела (кратак врат, дуге ноге и др.) и представљен карактеристичан покрет, начин хода и сл. Знатно је теже класификовати бројне непортретне карикатуре. Најједноставнија је подела на политичке, економске, социјалне и др. карикатуре.²

Београдски дневни лист чије карикатуре анализирамо припадао је врху српског (југословенског) новинарства у овом периоду. Одмереношћу, информативношћу и разноврсношћу издвојио се из ондашње штампе, док је боље од осталих листова одговарао укусу тадашње интелектуалне и малобројне читалачке публике.³ Нарочит задатак је био да се читаоци политички и културно васпитавају у духу јединства југословенских народа, а у образовном погледу је требало да буде „орган“ њиховог продуженог школовања. Пропагирањем одбрамбене способности земље, идејних, етичких и других вредности које су биле у складу са владајућим системом вредности, лист је извршио велики утицај на југословенско међуратно друштво. *Политика* је у овом периоду имала изузетне карикатуристе. Посебна намера уредништва после 1918. била је да се „оживи“ текст употребом цртежа и карикатура. Позната су дела сликара Миодрага Петровића, кога ће убрзо надмашити руски емигрант Владимир Ждерински. Године 1923. цртежима и илустрацијама јавља се сликар Љубомир Ивановић, док ће врхунац у изради цртежа и карикатура уследити преласком Петра Крижанића из Загреба у Београд и *Политику* 1923. Кванти-

1 Тијана Р. Тодић-Јакшић, Јелена Д. Јевремовић, „Карикатура – забава, уметност и научни допринос“, *Зборник радова Филозофског факултета* 3, 2014, 416, 418.

2 Исто, 417–418.

3 Миодраг Симић, *Лист „Политика“ и његов утицај на ширење демократских идеја у периоду између два рата*, (Београд: Правни факултет Универзитета, 1987), 72, 76.

тативно и квалитативно посматрано, његове карикатуре заузимају прво место у југословенској међуратној карикатури.⁴

Првих послератних година југословенском државом управљао је, најчешће, Пашић. Његов многоструки друштвени ангажман био је предмет бројних карикатура, махом политичке и социјалне природе, публикованих у *Политици* 1921–1929. године. Првенствено се радило о изворним карикатурама овог листа, а сасвим ретко о карикатурама преузетим из других листова.

Каква је била југословенска политичка сцена на којој је учествовао Никола Пашић? Она је, свакако, била далеко од подразумеваног демократског идеала карактеристичног за западне земље. На то је утицало више услова: низак ниво политичке културе, мањак демократских традиција у појединим областима, мешање ванпарламен-

4 Исто, 91, 102–103, 115–116. - Најупечатљивије име југословенске карикатуре био је Петар Крижанић, са псеудонимом „Пјер“ (1880–1962). Рођен је у Глини. По завршеној Обртној школи, студије је наставио на Вишој школи за умјетност и умјетнички обрт у Загребу. Карикатуром се бавио од 1908, објављујући у загребачком сатиричном часопису *Коприве*. Након три године, из политичких разлога, приморан је да прекине сарадњу, да би ускоро, под сумњом да је саучесник у једном атентату, био затворен и протеран. У загребачки лист вратио се 1918, али више није био уредник. Као и многе друге уметнике из југословенских средина, даља каријера водила га је у Београд. Као карикатуриста у *Новом листу* запослио се 1922, а следеће године у *Политици*. У наведеном периоду издао је две мапе карикатура: *Наше муке* (1923) и *Куку Тодоре* (1926), док се, делимично, на овај период односила и мапа *Против фашизма* (1948). Сматран утемељивачем југословенске политичке карикатуре, иако под константним притиском цензуре, успевао је да увек одлучно реагује на све друштвене и политичке промене. Својим радом превазишао је ниво новинског илустратора, те су његове карикатуре обележиле југословенску међуратну карикатуру и *Политику* као водећи лист. Велики критичар ондашње југословенске државе, потенцирао је друштвене аномалије, са једне стране (политички хаос, корупција, експлоатација), односно фашизам и агресивну спољну политику Италије, са друге. Преданим радом заслужио је да *Вечерње новости* у његову част установе 1967. годишњу награду „Пјер“ намењену најбољим карикатуристима. Гордана Станишић, *Nobody is Perfect : карикатура у делима југословенских уметника из збирке Народног музеја у Београду*, (Београд: Народни музеј, 2013), 104; Аноним, *Наше муке*, (Београд: Акционарска штампарија, 1923); Петар Крижанић, *Куку Тодоре!: карикатуре од Пјера*, (Београд: [П. Крижанић], 1926); Петар Крижанић, *Против фашизма: Карикатуре Пјера Крижанића: [1927–1947]*, (Београд: Савез удружења новинара ФНРЈ, 1948). Поједине Пјерове карикатуре објављене у *Политици* у овом периоду публиковане су и на другим местима: *Петар Крижанић Пјер*, прир. Радивоје Бојичић, (Београд: Службени гласник, 2010); Марија Радисевчевић, Јасмина Јакшић, Миленко Савовић, *Пјер Крижанић: хроничар једног времена*, (Нови Сад: Спомен-збирка Павла Бељанског, 2013); Пјер Крижанић и др., *Карикатуре / Пјер*, (Београд: Нолит, 1965).

тарног фактора (краљ), национални сукоби (Срби и Хрвати), превише странака, а коначно и сувише честе смене режима и идеологија. Стога је југословенска држава била типичан пример нестабилне творевине,⁵ у којој је политички деловао и сам Пашић.

Судећи по броју *Политикиних* карикатура које се односе на Пашића, стичемо утисак о његовом врло актуелном месту током анализираног периода. Размотримо најпре његову доминантну улогу у Радикалној странци и у југословенској држави. Његов страначки ангажман постаће предмет озбиљнијег интересовања карикатуре тек 1926. Иако је појединачних карикатура било и раније, ове године фракционизам у странци постаће јако изражен, а самим тим и Пашићево појављивање у *Политици* врло учестало. Доступна истраживања недвосмислено показују да је он вешто остваривао апсолутну доминацију странком све до смрти 1926. Његов велики политички плус било је маневрисање између страначких фракција и маргинализовање евентуалних неистомишљеника.⁶ Процес појављивања јаке унутарстраначке опозиције у југословенским партијама, којима су углавном дириговали старији политичари вични недемократским средствима, није мимоишао ни Радикалну странку. Група млађих политичара „аривиста“, често другачијих политичких ставова од лидера странке, инсистирала је на свеукупним променама и другачијем вођењу политике.⁷ Пашићева странка нашла се 1926. пред расколом

5 Mira Radojević, „Politička opozicija u Kraljevini (SHS) Jugoslaviji“, *Istorija 20. veka* 2, 1997, 20; Мира Радојевић, „О проблемима демократије и парламентаризма у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославији“, *Dijalog povjesničara - istoričara* 3, 2001, 303.

6 Драги Маликовић, Александар Растовић, Урош Шуваковић, *Парламентарне странке у Краљевини СХС – Југославију II*, (Косовска Митровица: Филозофски факултет, Београд: Трећи миленијум, 2008), 81.

7 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije I*, (Beograd: Nolit, 1989), 158. - Фракционашку политику у Радикалној странци подржавао је и краљ Александар I Карађорђевић, због ривалитета са моћним Пашићем. Ђорђе Раденковић наводи да се краљ чак служио и поткупљивањем: Ђорђе Раденковић, *Пашић у Југославија*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1999), 549. За познаваоца југословенског парламентаризма Бранислава Глигоријевића разлог фракционаштву код радикала требало би тражити у промењеним околностима после 1918, јер је странка ушла у нову државну заједницу неререформисана, као трошна политичка организација. Branslav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: [(1919–1929)]*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979), 207. Слично тумачење налазимо и код Гордане Кривокапић Јовић, која наводи да је Радикална странка стварањем југословенске државе доживела свој врхунац, али је њен пад почео још за време Пашићевог живота – много утицајних чланова нестало је са сцене,

услед постојања више фракција. Карикатура то примећује – примера ради, аутор карикатуре „Међу радикалима“, објављене у броју од 6. априла 1926, потенцира ривалитет у самој странци: и док један радикал тврди да је њен просперитет могућ само под Пашићем, други резонује да ће јединство повратити ново успешно формирање владе.⁸ Пашић је понео и надимак „вечни председник“ – његова доминантност је толика да се чак предлаже партијским лидерима других странака формирање коалиције са њим на челу уколико не желе да изгубе руководећу позицију у сопственим странкама. Пашић је најпогоднији политичар за вођу, јер зна на који начин да управља, закључио је аутор. Текст карикатуре „Вечни председник“ гласи:

– Кад смо већ ми председници партија остали без владе, да не останемо и без партије, треба да оснујемо своју странку, и изаберемо г. Пашића за председника.⁹ (*Политика*, 19. 4. 1926, 1)

Постоји много карикатура којима је *Политика* представљала његову сувереност у странци. Примера ради, аутор карикатуре „После искључења“, објављене у броју од 7. маја исте године, говори о искључењу члана Главног одбора Радикалне странке Љубомира Јовановића. Јовановић „доживљава“ искључење као „противустановно“ дело, док му моћни Пашић „предлаже“ жалбу касацији:

– Моје искучење из партије је противустановно.

рат је „сломио кичму старијој генерацији“, док су постала учестала послератна отпадништва од странке, иако су се неки, попут „самосталаца“, вратили својој политичкој матици. Gordana Krivokapić-Jović, „Nikola Pašić 1918–1926: kraj jedne karijere“, *Tokovi istorije* 1/2011, 36.

8 *Политика*, 6. 4. 1926, 1.

9 *Исто*, 19. 4. 1926, 1.

- Па, овај Љубо, да се жалиш касацији.¹⁰ (*Политика*, 7. 5. 1926, 1)

Пашићева страначка улога на појединим карикатурама попримала је и надчовечанске форме. Тако је на једном месту 1926. представљен као „сфинга“ која прориче будућност Николи Узуновићу; у броју од 1. октобра исте године трансформише се у страначког Мојсија који даје *Заповести* колегама.¹¹

Пашићева смрт 1926. знатно је проредила његова појављивања на карикатурама београдског листа. *Политика* је и у овом периоду посветила нарочиту пажњу фракционаштву код радикала. Имајући у виду да Пашић није именовао партијског наследника, настао је сукоб старије и млађе генерације. Постала је очевидна намера функционера из провинције („провинцијалци“) да нађу ухлебљење у вишем партијском руководству. Неколико страначких личности претендовало је на место лидера.¹² Карикатура *Политике* формирала је тада лик забринутог и збуњеног Пашића, неспособног да разуме ком-

10 *Исто*, 7. 5 1926, 1. - Љубомир Јовановић се временом удаљавао од Николе Пашића. Његова самостална политичка акција обележена је покретањем органа *Народни глас* почетком 1926. Како је Јовановић сматран утицајном персоном на двору, мислило се да краљ Александар покушава преко њега да разбије компактност радикала. Управо тада је Јовановић преко свог сродника Драгише Стојадиновића, публиковањем документације из Министарства трговине и индустрије, покренуо корупционашки скандал против Пашићевог сина Рада. Све је било усмерено, наравно, ка дискредитовању Николе Пашића. Gligoriјевић, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, 207.

11 *Политика*, 9. 9. 1926, 1; *Исто*, 1. 10. 1926, 1.

12 Маликовић, Раствојић, Шуваковић, *Парламентарне странке у Краљевини СХС - Југославији II*, 81. - Лидер странке након Пашићеве смрти постао је Милош Трифуновић, који је тада постао члан Главног одбора Радикалне странке и њен први потпредседник. Како је Аца Станојевић био у годинама и живео у Књажевцу, странку је до њеног постојања водио Трифуновић. Вредно сведочанство које је оставио иза себе односи се на историју Радикалне странке од постанка до 1903, а у делу може бити сагледано и Пашићеве деловање за време режима Обреновића. Милош Трифуновић, *Историја Радикалне странке: (од постанка до 1903)*, (Београд: Српска радикална странка, 1995), 3.

пликована дешавања у странци после сопствене смрти. Аутор карикатуре „Друга Колубарска битка“, објављене у броју од 5. јула 1927, за саговорника му одређује још једног покојника, Стојана Протића, који је иницијативом самог Пашића раније елиминисан из странке:

„СТОЈАН ПРОТИЋ: Ама који су то, што се тако крвнички боре на Колубари?

ПАШИЋ: С једне стране су радикали.

СТОЈАН ПРОТИЋ: А с друге?

ПАШИЋ: Овај, опет радикали...“¹³

Странка никако није успевала да се опорави од смрти „човека са више политичких живота“, како је Пашић назван у постојећој литератури.¹⁴ Радикали су остали без најбитнијег човека, па су сукоби у странци настављени додатном жестином. Пашић се на карикатурама са таквом темом појављивао и индиректно (без физичког присуства). Пример за то је карикатура „Без вође“, објављена у броју од 25. априла 1928. – неки радикал објашњава саговорнику стање у странци: „Док је Пашић био жив, нисмо ништа мислили јер смо веровали: ’Зна Баја шта ради’. Сад, он умро, а није ником ништа казао, па нико ништа и не зна.“¹⁵ (*Политика*, 25. 4. 1928, 1)

13 *Политика*, 5. 7. 1927, 1.

14 Krivokapić-Jović, „Nikola Pašić 1918–1926“, 42.

15 *Политика*, 25. 4. 1928, 1.

И Пашићев лик се појављивао на карикатури исте године. Тако ће на једном месту претходни текст бити благо коригован, па је уместо „Зна Баја шта ради“, стајало „Зна Аца шта ради“. С обзиром на то да је напетост у странци доживела кулминацију, аутор је претпоставио да ни оживели Пашић не би успео да се снађе у таквим околностима, па се „обраћа“ Аци Станојевићу:

– Знаш Ацо, на твом месту тешко бих и ја знао шта да радим!¹⁶

Пашић је више деценија пре тога стицао своје политичко искуство. Он је вршио најодговорније функције у Краљевини Србији. По формирању нове југословенске државне заједнице, искуство и знање су били од велике користи. Већ неколико година после 1918. у више наврата је формирао владу.¹⁷ *Политика* је често у карикатурама представљала његову неспорну доминацију у југословенској политици. У неколико наврата чак је наглашавано да се он још за живота нашао „на путу ка бесмртности“.¹⁸ Колико је београдски лист инсистирао на његовој суверености у држави, дајући му примат пред осталим политичарима, приказано је и на карикатури објављеној у броју од 11. фебруара 1924: представници владине већине „утркују“ се да кажу председнику владе који кија: „На здравље!“¹⁹

Бројне су и карикатуре које оцртавају његову разнолику активност у међустраничком животу. Најбројнији су, наравно, примери са освртом на однос Пашића и Џемијета, те Пашића и ХРСС (ХСС) Стјепана Радића. Између 1923. и 1926. ови политички односи биће врло чест предмет многих карикатура. Пашић је пред собом имао две неједнако моћне странке, профилисане ка несрпским гласачима и мање-више антијугословенске оријентације.

Ради бољег сагледавања улоге Џемијета, неопходно је скицирати новостворене политичке прилике након српског ослобођења тзв. Јужне Србије (Стара Србија и Македонија). Чим је формалним Указом од 30. јуна 1919. почело примењивање Устава бивше Краљевине Србије на ову област, а она коначно инкорпорирана у југословенску заједницу, укупно 12 изборних округа са немалим бројем гласача било је примамљиво Радикалној и Демократској странци за различите политичке опције. У таквој констелацији односа, свој политички пра-

16 *Политика*, 17. 5. 1928, 1.

17 О Пашићевим владама и његовим министрима опширније: *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије: (1835–1941)*, пр. Душан Мрђеновић, (Београд: Нова књига, 1988), 233–244.

18 *Политика*, 6. 11. 1923, 1.

19 *Политика*, 11. 2. 1924, 1.

вац градио је и тамошњи Џемијет. Основан 1919, фигурираће једно време искључиво као верско-културна организација „јужних муслимана“, опредељена за политичке и класне интересе својих чланова. У дневном животу заступљенији је био назив Турска национална странка, док је организација постала странка у правом смислу речи 1920, фигурирајући као Муслиманска организација Јужне Србије. Њоме су дириговали македонски Турци од 1919. до 1923, Албанци 1923–1925, док ће касније партија бити знатно ослабљена. Џемијет никада није био забрањен, али се, услед удара режима, сам распао крајем 1928. године. Његове политичке могућности биле су у маневрисању између најјачих политичких опција: Демократске и Радикалне странке. Првих неколико година наклоњенији демократама, страначки врх налази да је, дугорочно посматрано, исплативији „савез“ са радикалима и Пашићем, спремнијим на сваки вид компромиса, чак и по цену државних интереса. Како радикали временом нису остваривали неке веће користи од овог савеза, после доласка Давидовића на место председника владе 1924. Џемијет ће исказивати одређену неутралност између два водећа политичка крила, а касније ће се страначки лидер Ферхад Драга приближити Радићу и његовој странци.²⁰

Сходно наведеном, евидентно је да је Џемијет у одређеним моментима био релативно важан фактор на политичкој сцени. Однос са Пашићем биће

20 Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju Srbije, 2002), 163–165; Богумил Храбак, *Џемијет: организација муслимана Македоније, Косова, Метохије и Санџака: 1919–1928*, (Београд: Б. Храбак, 2003), 7–8. - Напоменули смо да је Џемијет своје могућности заснивао на чињеници да је политичка већина варирала између Радикалне и Демократске странке. С обзиром да су доминантну улогу остваривали Никола Пашић и Љубомир Давидовић, Џемијет је, уз „Алахову помоћ“, требало да процени „које ће од ова два сунца остати“ да му се поклонити – ово је кратка интерпретација карикатуре „Џемијетска молитва“, објављене у броју од 28. марта 1924. *Политика*, 28. 3. 1924, 1.

најактуелнији 1923. и 1924. Политички савез две опције био је, неретко, приказиван на карикатурама београдског листа.

Очигледна је резервисаност и критичност карикатуре према Пашићевом благонаклоном односу ка Џемијету – „браћа Сулејмани“ и „непоколебљиви државотворци“;²¹ како су, између осталог, окарактерисани на карикатурама, изазивали су велико подозрење у српском народу, бивајући препознати као отворени антидржавни елемент. Примера ради, на карикатури „Друмови ће се пожељет Турака...“, објављеној у броју од 15. децембра 1923, „Баја“ (Пашић) образлаже „борцу за слободу“ своју политику:

„Борац за слободу: Како то да је овај пречи од мене?

Баја: Овај, знаш: једанпут смо их отерали, па је после народ стално кукао – те, Друмови ће се пожељет Турака, те, Турака ниће бити неће – па сад к’о велим : да их не изгубимо још једанпут.“²² (*Политика*, 15. 12. 1923, 1)

Суштину његове благонаклоности према Џемијету 1924. приказује и карикатура „Оцеви“ – аутор претпоставља да ће скупштинску подршку Џемијета „Баја“ морати адекватно наградити када „решити“ инвалидско питање. Сем Џемијету, Пашић се на истој карикатури „обраћа Немцима“: „Овај, знаш, чекните да се курталишем ових чиновника инвалида, па ћу вам се онда лепо одрешити.“²³ (*Политика*, 5. I 1924, 1)

ника инвалида, па ћу вам се онда лепо одрешити.“²³ (*Политика*, 5. I 1924, 1)

Мања група карикатура за свој предмет је имала односе Пашића са Џемијетом, а знатно већа на његове односе са ХРСС (ХСС). Такву квантитативну разлику тумачимо снагом Радићеве странке, која је привлачила највећи део хрватског гласачког тела. Пашић је у лидеру ХРСС имао знатно озбиљнијег политичког противника него

21 *Политика*, 7. 10. 1923, 1; *Исто*, 24. 5. 1924, 1.

22 *Исто*, 15. 12. 1923, 1.

23 *Исто*, 5. 1. 1924, 1.

што је то својим скромнијим капацитетима могао бити Џемијет. Радићево име везује се за Хрватску републиканску сељачку странку (ХРСС), коју је основао са братом Антуном 1904. године као Хрватску пучку сељачку странку, која је променила име 1919. (у ХРСС), остајући до 1925. на позицијама републиканизма и независне хрватске републике. У каснијем периоду, између 1925. и 1927, заступаће позиције централизма и монархизма, а затим ће до 1941. инсистирати на антицентрализму и антиунитаризму, како би анимирала светско јавно мњење и политичке центре за „хрватско питање“, сматравши га суштином свог политичког деловања.²⁴

24 Маликовић, Растовић, Шуваковић, *Парламентарне странке у Краљевини СХС – Југославији II*, 89–90; Jan Rychlik, „Браћа Radić I Hrvatska seljačka stranka“, *Zbornik Janković* 1, 2015, 91–99. - Иначе, Радић је једна од најконтроверзнијих личности југословенске историје. Недуго после његове смрти 1928, у кратком тексту хрватски и југословенски историчар Јосип Наги је дао основне податке из биографије хрватског политичара рођеног 1868. године. У питању је својеврсни некролог професора Више комерцијалне школе у Загребу, у коме се хронолошки бележе најбитнији догађаји у Радићевом животу и раду. Неке појединости у овом раду остају, ипак, дискутабилне: „Свом се сељачком народу није никада, ни за часак изневјерио. (...) За добро народа измијенио је смјер своје политике и године 1925. ушао у владу као министар просвјете.“ Josip Nagy, „Stjepan Radić (1871.–1928.)“, *Narodna starina* 1, 1928, 1–4. Српски историчар Никола Жутић потенцираће управо различита становишта присутна у историографији о њему. Ставови историчара и публициста о идеолошко-политичкој и националној оријентацији Радића су подељени. Закључци иду од глорификације лика и дела, која га приказује као миротворца, панслависту, хуманисту, антиклерикалца и борца против тзв. великосрпске хегемоније, до оцена да је реч о ретроградном хабзбурговцу (аустрофил), антисемити, политичком шарлатану, антијугословену и србофобу. Жутић закључује да таква политика није никако била последица његове нестабилне личности, већ тактика „збуњивања политичких противника“. Nikola Žutić, „Stjepan Radić – istoriografske kontroverze“, *Dijalog povjesničara-istoričara* 7, 2003, 159. Поједини Срби, Радићеве савременици, оцењивали су његов рад: републиканац и академик Љубомир Стојановић сматрао је да је Радићева главна тенденција слабљење Срба у држави и њихово компромитовање, а који упркос томе и без отпора Срба, несметано гради политичку каријеру; још негативније о Радићу изразио се српски емигрант у Аустралији Лазо Костић, сматрајући га претходником монструозног усташког покрета. Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2008), 637–638; Лазо Костић, *Стјепан Радић (према српству)*, (Мелбурн: Самиздат, 1976), 95. Са друге стране, у данашњој Хрватској примећујемо мишљење да се хрватска држава није адекватно понела према његовом лику. Ирена Крашавац сматра да Радић заслужује боље место за споменик у центру Загреба, као и да сама његова статуа не би требало да буде „карикатурални приказ заслужног Хрвата“. Irena Krašavac, „Zaslужuju li bolje?“, *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 2, 2008, 7.

У позадини односа Пашића и Радића налазио се перманентни српско-хрватски спор. Пашић је своју политику према хрватском народу градио на принципима државног интегритета, али није био присталица насилне унификације попут Светозара Прибићевића и краља Александра. Такав став није подразумевао и лично анти-хрватско опредељење. Истицао је најчешће погубност Радићеве „превртљиве политике“ и штету коју наноси интересима хрватског народа у уском кругу најближих пријатеља, попут Станојевића. Са друге стране, Радић је у одређеним тренуцима био отворени германофил и србофоб.²⁵

Иако су карикатуре у београдском листу *Политика* са Радићем као главним актером веома бројне и пре 1925, сасвим ретко проналазимо примере заједничког појављивања са Пашићем на њима. Карикатура је у том периоду пратила Радићев антидржавни курс – инсистирање на самосталној хрватској држави, чести одласци у иностранство, пледирање у тамошњим центрима моћи за решавање хрватског питања и сл.²⁶ Драстична промена Радићевог политичког курса 1925, конкретизована признавањем монархије са Карађорђевићима на челу земље, приближиће две личности, и политички и на карикатурама, те ће њихово заједничко појављивање на њима бити учесталије. *Политика* је пропратила однос две стране пре склапања споразума и доцнију деградацију договореног.

Само годину дана раније, дакле 1924, она је такав савез сматрала немогућим. На карикатури „Ситуација у Загребу“, објављеној у броју од 16. августа, Пашић „остаје“ нем пред хрватским захтевима из Загреба сматрајући да то није „ништа што нисмо већ хиљаду пута чули“.²⁷ Почетком године, у изборном прогласу Радикалне странке од 4. фебруара, Пашић је чак оквалификовао Радића као непријатеља државе и хрватског народа: „Па не само наше државе него је Радић

25 Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и Хрвати*, (Београд: БИГЗ, 1995), 322. - Однос Пашића и Радића сагледавамо често у контексту борбе за права хрватског народа у југословенској држави. Шта је са српским народом у Хрватској и његовим правима у периоду који обрађујемо? Његова политичка, културна и економска маргинализација од стране државе и хрватских политичких елита била је континуирана; сем тога, србофобија код Хрвата је попримала све драстичније облике, постајући нарочито актуелна након атентата у Скуштини 1928. Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, 757.

26 Станковић, *Никола Пашић и Хрвати*, 322.

27 *Политика*, 16. 8. 1924, 1.

очити непријатељ саме браће Хрвата, јер он хоће комунизам: онакав какав је у Русији а тамо нема, ни слободе ни народних права“.²⁸

Политика је у овом периоду сматрала да је управо Пашић личност од које зависи изналажење споразумног решења са Хрватима. Наглашавана је његова доминација над Радићем и ХРСС – он је „играч“ који не злоупотребљава моћ, већ као једини услов за постизање пуног споразума „кибицерима“ (радићевци) предлаже прикључење Радикалној странци. У потенцирању његове супремације ишло се и даље – пред хрватским политичарима толико је моћан да појединци (Стјепанов братанац Павле) чак и „кличе“, а он срећницима „дели“ бонбоне.²⁹ (Политика, 11. 5. 1925, 1)

Своју слабију почетну политичку позицију пред Пашићем као носиоцем режима Радић је врло брзо преокренуо после склапања споразума. Карикатура ће ускоро препознати ову промену у односима. После склапања споразума 1925. постало је очигледно да сарадња неће бити трајнија. Бројни Радићеви критички наступи према сопственој влади нису могли проћи незапажено код радикала – константно је потенцирао тезу о српској хегемонији над хрватским народом у заједничкој држави, упркос чињеници да је истовремено наглашавао братство два народа.³⁰ Карикатура је тада оформила лик збуњеног Пашића који као председник владе нема адекватно решење. На једном месту аутор користи термин „солумунско решење“ у истоименој карикатури: збуњени Пашић „разговора“ са министром спољних послова Момчилом Нинчићем о методама да се Радић умири:

28 Никола Пашић у Народној скупштини IV, прир. Ђорђе Станковић, (Београд: Службени лист СРЈ, 1998), 340–341.

29 Политика: 27. 3. 1925, 1; 15. 4. 1925, 1; 11. 5. 1925, 1; 21. 6. 1925, 1.

30 Franko Mirošević, „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 1, 2008, 289–307.

Нинчић: Њему нисмо могли запушити уста да не говори, а јавност опет не можемо да уверимо да није говорио. Шта да радимо?
Пашић: Најбоље је, овај, да сами запушимо уши, па да не чујемо ни њега ни јавност.

„Нинчић: Њему нисмо могли запушити уста да не говори, а јавност опет не можемо да уверимо да није говорио. Шта да радимо?

Пашић: Најбоље је, овај, да сами запушимо уши, па да не чујемо ни њега ни јавност.“³¹
(Политика, 9. 10. 1925, 1)

Радићеви бројни политички испади представљали су тешко бреме за владу са Радикалном странком на челу. Од Радићеве сарадње са њом зависила је и будућност споразума.

Апсолутна политичка различитост два лидера, Пашића и Радића, показала се током овог периода. Аутор карикатуре „Подељене улоге“, објављене у броју од 19. октобра 1925, објашњава преко лика Павла Радића о каквој разлици је реч: „Баја ће ћутати као што је и досад ћутао, стриц ће говорити колико је и досад говорио, новинари таман неће ништа знати.“³²

Карикатура је у односе Радића са Пашићем укључила и опозиционог лидера Светозара Прибићевића. Хтело се, наиме, показати да кривицу за тешко политичко стање у земљи сноси искључиво Радић, никако не и окосница снага режима Пашић. Карикатура „На истој линији“, објављена у броју од 9. фебруара 1926, имала је такве тенденције. У питању је „разговор“ Прибићевића са Радићем:

„СВЕТОЗАР: – Што ја, који нисам у влади, нападам радикале, то је разумљиво, али што их нападаш ти, који си у влади?

СТИПА: – Е, то је за то, да би се једаред и с тобом нашао на истој линији.“³³

Неминовни прекид сарадње Радића и Пашића у тзв. „влади демантија“³⁴ био је такође представљан на карикатурама. Како су обојици политичара лекари саветовали одмор и лечење, „неумор-

31 *Политика*, 9. 10. 1925, 1.

32 *Политика*, 19. 10. 1925, 1.

33 *Исто*, 9. 2. 1926, 1.

34 *Исто*, 6. 2. 1926, 1.

ни“ Радић, видно „разочаран“, коментарише новонасталу ситуацију на карикатури на којој је приказан заједно са Пашићем:

– Није им доста било што смо морали изићи из владе, него сада треба и да се разболимо. Е, ако је и за споразум, много је.³⁵

Пашић је ускоро преминуо, а политичка клима постајала је све лошија. Стање у парламенту пре атентата 1928. постало је неподношљиво, а услови за нормалан рад скоро немогући. Препуцавања и свађе довели су до историјског пуцња Пунише Рачића, убиства и рањавања више хрватских посланика 20. јуна 1928, укључујући и Стјепана Радића. Јула месеца влада је поднела оставку, док се међунационална криза протегла до краја године.³⁶ Ни Пашићева смрт 1926, односно Радићева 1928, нису означиле крај њиховог заједничког појављивања на карикатурама. *Политика* је изнова спојила два политичка лидера на карикатури „Небеска козерија“, објављеној у броју од 2. октобра 1928. Покојни „Баја“ и „Стипо“ остају „разочарани“ крахом „споразумног“ питања:

– Па, овај, Стипо, шта је још остало од нашега споразума?

– Е, мој, Бајо, остао је само спор, а разума је сасвим нестало.³⁷

35 Исто, 3. 6. 1926, 1.

36 Драгомир М. Кићовић, Радомир П. Губеринић, Пуниша Рачић: живот за једну идеју, (Београд: Одбор САНУ за проучавање села; Културно просветна заједница Србије, 2000), 180–182.

37 *Политика*, 2. 10. 1928, 1.

Овиме заокружујемо Пашићев однос на карикатурама *Политике* са ХРСС (ХСС). Досадашња презентација његовог лика била је, пре свега, политички профилисана. Дакле, користили смо углавном карикатуре политичке провенијенције, а закључак о његовој личности који сводимо врло је негативан – Пашић је доживљаван као амбициозан и бескрупулозан политичар, спреман на одступања од принципа зарад власти.³⁸

Одређене карикатуре биле су, првенствено, друштвено-социјалне природе, мада су и оне биле политички профилисане. Одлучили смо, у сваком случају, да их третирамо одвојено. Карикатуристима су, пре свега, биле интересантне културне прилике у земљи. На једном месту и Пашић је повезан са њима. Југословенска делегација није отишла на изложбу у Филаделфији 1926. због недостатка средстава. Карикатура „Филаделфија“, објављена у броју од 21. фебруара исте године, представила је лик шкртог Пашића, који нема разумевања за културне потребе. Његов саговорник је др Крајач, а тема „разговора“ је (не)одлазак у Филаделфију:

„Др. КРАЈАЧ: – Од изложбе у Филаделфији морали смо одустати, јер нисмо имали довољно пара.

ПАШИЋ: – Па јес', овај, има код нас много Филаделфија који ма требају паре.“³⁹

Представљајући га седог и у поодмаклој старости, претпостављамо да је аутор сугерисао нужност промене у југословенској

38 Закључак који се може извући из *Политикиних* карикатура о његовом политичком деловању био је, дакле, негативан. Истовремено, профил ове личности био је предмет и ондашњег научног истраживања. Словеначки антрополог и историчар, уједно савременик Николе Пашића, Нико Жупанић се изјаснио врло похвално о њему: „Присебност и мирноћа у најтежим приликама живота, што сигурно предпоставља здраве и јаке живце и мозак; брзо и лако просуђивање људи, ствари и ситуације без напорног систематског рада, јер је интуитивно политички мислио и пресуђивао; издржљивост и стрпелјивост у раду без видне манифестације емоција, што се н. пр. не може казати за Стојана Протића и Љубу Стојановића и друге 'Ере'; практичан и реалан поглед на прилике у животу, јер није готово никад рачунао имагинарним факторима (...) Пашић је био добар психолог, познавао је људе, добро је оцељивао прилике, па је зато знао у политици добро маневрисати и тактиком надвладати противника. У последње време био је више добар тактичар него стратег на пољу политичке борбе.“ Нико Жупанић, „Антропешки оцрт Николе П. Пашића и Миленка В. Веснића“, *Етнолог* 1, 1926–1927, 74–83.

39 *Политика*, 21. 2. 1926, 1. - Могуће је Пашићево економисање правдати и недостатком средстава. Ivan M. Bescić, *Finansijska politika Kraljevine SHS: 1918–1923*, (Beograd: Stubovi kulture, 2003), 219; Мари Жанин-Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, (Београд: Clío, 2013), 121.

држави – њој је била потребна младост и енергија, а Пашић је био политичар прошлости из које је наслеђено и питање корупције у земљи. Једна од најважнијиних замерки изражених кроз карикатуру односила се на његов благонаклон однос према постојању озбиљне корупције, а у одређеним случајевима и на повезаност са врхом власти.⁴⁰ Примера ради, загребачки лист *Коприве*, чија је карикатура „Корупција – побегла!“ презентована читаоцима *Политике* у броју

од 25. маја 1926, не спомиње у тексту Пашића, али је његов лик представљен на слици поред других југословенских политичара. Пропратни текст гласи: „Искористивши општу грају и међусобну борбу својих шпекулантских прогонитеља, корупција је, изгледа, коначно са дневног реда побегла.“⁴¹

Корупција је повезивана са Пашићем, често и због коруптивних радњи његовог сина. Карикатура је, најчешће, нападала Пашића због пасивности да спречи такве криминалне активности, а у поједи-

40 Проблем корупције у земљи био је врло озбиљан. Да је битно ограничавала послератни развој југословенског друштва указује и познато мемоарско сведочанство југословенског политичког радника и министра просвете Милана Грола *Кроз две деценије Југославије*. Према мишљењу аутора прави проблем корупције српски народ је искусио тек после 1918. године. Грол примећује да термин корупција многима није ни био познат до тада. Поред спомињања најкрупнијих афера у међуратном периоду, корупцију није искључиво ограничио на државни врх, закључивши да је реч о проблему ширих размера. Милан Грол, *Кроз две деценије Југославије*, (Београд: Центар за унапређивање правних студија, 1999), 29–45. Савремена истраживања указују да је корупција у ондашњој држави била у нераскидивој вези са политичким факторима, али и да није постојала воља власти да се енергичније супротстави овом друштвеном злу. Као резултат постојања такве системске корупције настао је феномен „заробљене државе“. Uroš Šuvaković, „Корупција и политичке странке у Кралјевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *Nauka, bezbednost i policija* 1, 2011, 57–68.

41 *Политика*, 25. 6. 1926, 1.

ним случајевима представила је и лик родитеља забринутог за понашање свог детета. Бавећи се проблемом корупције у земљи, аутор једне карикатуре указао је на актуелну парницу између Радета Пашића и познатог демократе и борца против корупције Драгише Стојадиновића, која је узбудила ондашњу јавност. Аутор овако види „Бајино“ резоновање: „Овај, знаш, Љубо, претурисмо срећно Цариград, Беч, Софију и Со-

лун, ама бојим се, овај, да нам она наша деца не дођу главе.“⁴² (*Политика*, 24. 3. 1926, 1)

Корупција у држави, недовољно санкционисана и чак подржавана од врха власти, довела је до Пашићевог политичког пада. Радић је искористио ово питање да оствари притисак и добије одређени уступак; затражио је скупштинско заседање на коме би се расправљало о корумпираности радикала, а Пашић је срамно поднео оставку, не дозволивши даљу дискусију.⁴³ Овим је, на изванредан начин, заокружен Пашићев негативан лик на карикатури.

Резиме

У периоду између 1921. и 1929. године, у београдском дневном листу *Политика* објављено је на десетине карикатура са Николом Пашићем као главним ликом. Он је третиран у контексту партијске хегемоније, затим као доминантан политичар Краљевине СХС, као и кроз однос са одређеним странкама (Џемијет и ХРСС/ХСС Стјепана Радића), а приказане су и неке његове личне особине. Карикатуре су представљале суверену превласт Радикалне странке у контексту грубих обрачуна

⁴² *Политика*, 24. 3. 1926, 1.

⁴³ *Историја грађанских странака у Југославији: 1918–1941*, т. 1, прир. Момчило Павловић, (Београд: Институт за савремену историју, 2008), 247.

са унутрашњом опозицијом и њену доминацију на југословенској политичкој сцени. Међупартијски односи Пашића и Радикалне странке са Џемијетом и ХРСС/ХСС показали су сву политичку корупцију вође радикала када је у питању долазак на власт или опстанак, чак и по цену да они буду штетни по интересе властитог народа. Приказан као неприципијелан и недемократски политичар, у *Политикиним* карикатурама истицан је и његов скептицизам, непотизам и др. Према свему, слика која је формирана о Пашићу била је углавном негативна, без обзира на то да ли је његов карактер у страначком животу интерпретиран на државном нивоу, у правцу међустраничких односа или, у ужем смислу, наглашавањем одређених негативних особина.

Sources and Literature

- *Politika* (Beograd)
- Anonim. *Naše muke*. Beograd: Akcionarska štamparija, 1923.
- Becić, Ivan M. *Finansijska politika Kraljevine SHS: 1918–1923*. Beograd: Stubovi kulture, 2003.
- Božić, Sofija. *Srbi u Hrvatskoj 1918–1929*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2008.
- Gligorijević, Branislav. *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji: [(1919–1929)]*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.
- Grol, Milan. *Kroz dve decenije Jugoslavije*. Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija, 1999.
- Žanin-Čalić, Mari. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio, 2013.
- Županić, Niko. „Antropološki ocrт Nikole P. Pašića i Milenka V. Vesnića“. *Etnolog* 1/1926–1927, (Ljubljana: Slovenski etnografski muzej), 74–83.
- Žutić, Nikola. „Stjepan Radić – historiografske kontroverze“. *Dijalog povjesničara-istoričara* 7/2003, (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann), 147–160.
- *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji: 1918–1941*, t. 1, prir. Momčilo Pavlović. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.
- Jovanović, Vladan. *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*. Beograd: Institut za savremenu istoriju Srbije, 2002.
- Kićović, Dragomir M., Radomir P. Guberinić. *Puniša Račić: život za jednu ideju*. Beograd: Odbor SANU za proučavanje sela, Kulturno prosvetna zajednica Srbije, 2000.
- Kostić, Lazo. *Stjepan Radić (prema srpstvu)*. Melburn: Samizdat, 1976.
- Krašavac, Irena. „Zaslužuju li bolje?“ *Kvartal : kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 2/2008, (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti), 6–7.

- Krivokapić-Jović, Gordana. „Nikola Pašić 1918–1926: kraj jedne karijere“. *Tokovi istorije* 1/2011, 32–45.
- Križanić, Petar. *Kuku Todore!: karikature od Pjera*. Beograd: P. Križanić, 1926.
- Križanić, Petar. *Protiv fašizma: Karikature Pjera Križanića: [1927–1947]*. Beograd: Savez udruženja novinara FNRJ, 1948.
- Križanić, Pjer i dr. *Karikature / Pjer*. Beograd: Nolit, 1965.
- Maliković, Dragi, Aleksandar Rastović, Uroš Šuvaković. *Parlamentarne stranke u Kraljevini SHS–Jugoslaviji II*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, Beograd: Treći milenijum, 2008.
- Mirošević, Franko. „Radićevi govori u Dalmaciji 1926. godine“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 1/2008, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), 289–307.
- Nagy, Josip. „Stjepan Radić (1871.–1928.)“ *Narodna starina* 1/1928, (Zagreb: Hrvatski državni arhiv), 1–4.
- *Nikola Pašić u Narodnoj skupštini IV*, prir. Đorđe Stanković. Beograd: Službeni list SRJ, 1998.
- *Petar Križanić Pjer*, prir. Radivoje Bojičić. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije I*. Beograd: Nolit, 1989.
- Radenković, Đorđe. *Pašić i Jugoslavija*. Beograd: Službeni list SRJ, 1999.
- Radisevčević, Marija, Jasmina Jakšić, Milenko Savović. *Pjer Križanić: hroničar jednog vremena*. Novi Sad: Spomen-zbirka Pavla Beljanskog, 2013.
- Radojević, Mira. „O problemima demokratije i parlamentarizma u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji“. *Dijalog povjesničara-istoričara* 3/2001, (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann), 303–313.
- Radojević, Mira. „Politička opozicija u Kraljevini (SHS) Jugoslaviji“. *Istorija 20. veka* 2/1997, 19–36.
- Rychlik, Jan. „Brača Radić i Hrvatska seljačka stranka“. *Zbornik Janković* 1/2015, (Daruvar: Ogranak Matice hrvatske), 91–99.
- Simić, Miodrag. *List „Politika“ i njegov uticaj na širenje demokratskih ideja u periodu između dva rata*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta, 1987.
- Stanišić, Gordana. *Nobody is Perfect: karikatura u delima jugoslovenskih umetnika iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu*. Beograd: Narodni muzej, 2013.
- Stanković, Đorđe. *Nikola Pašić i Hrvati*. Beograd: BIGZ, 1995.
- Todić-Jakšić, Tijana R., Jelena D. Jevremović. „Karikatura – zabava, umetnost i naučni doprinos“. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta* 3/2014, (Kosovska Mitrovica), 413–428.
- Trifunović, Miloš. *Istorija Radikalne stranke: (od postanka do 1903)*. Beograd: Srpska radikalna stranka, 1995.
- *Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije: (1835–1941)*, prir. Dušan Mrđenović. Beograd: Nova knjiga, 1988.
- Hrabak, Bogumil. *Džemijet: organizacija muslimana Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka: 1919–1928*. Beograd: B. Hrabak, 2003.
- Šuvaković, Uroš. „Korupcija i političke stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca“. *Nauka, bezbednost i policija* 1/2011, (Beograd: Kriminalističko-policijska akademija), 57–68.

Summary

Uroš D. Miketić

Nikola Pašić on *Politika's* caricatures 1921–1929

Abstract: Nikola Pašić, a major political figure of the first quarter of the 20th century, marked the beginning years of the Kingdom of SHS. The research shows his political activity during the second and third decades of the 20th century viewed through the cartoons published in the Belgrade daily, *Politika*. In accordance with his dominant influence on the course of Yugoslav politics, Pašić was often the subject of caricatures. Bearing in mind the topic of the exhibition, we have formed several thematic units. The caricatures put emphasis on his undisputed role in the Radical Party and on the domestic political scene, in addition to relations with other political parties (Džemijet, HRSS-HSS), while also showing some of his personal traits. Generally speaking, the caricatures painted a negative picture of Pašić.

Key words: Caricature, *Politika*, Kingdom of SHS, Nikola Pašić, 1921–1929

Belgrade daily *Politika* will publish between 1921–1929 tens of caricatures with Nikola Pašić as an object of the same. With their thematic classification, we set apart several clear units. Pašić was treated in the context of the party hegemony and the dominant politician of the Kingdom of SHS; it also related to his relationship with certain parties (Džemijet and HRSS/HSS of Stjepan Radić), and certain personal characteristics were also presented. Caricature has heightened the sovereignty of the Radical Party in the context of rough calculation with the internal opposition. Also, the dominance of the Yugoslav political scene is recognized on the same caricatures. The inter-party relations between Pašić and his Radical Party with Džemijet and HRSS/HSS demonstrated all the political corruption of the radical leader for coming to power or survival, even in those cases that are detrimental to the interests of their own people. An unprincipled and undemocratic politician, *Politika's* caricatures will

also attribute his skepticism, nepotism, etc. According to everything, the formed picture of Pašić's was generally negative, regardless of whether his character in party life was interpreted, at the state level, in two directions of inter-party relations, or, in the narrower sense, by the emphasis on certain negative features.